

НАСТЕНКО С. В.

Київський національний лінгвістичний університет

АНАЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовані морфосинтаксичні особливості романських мов, описуються граматичні характеристики народної латини в їх відношенні до романських мов.

Ключові слова: морфологічна категорія, іменна підсистема, латинська мова, аналітизм, синтетизм, іменник, прикметник, займенник, система дієслова.

В статье анализируются морфосинтаксические особенности романских языков, описываются грамматические характеристики народной латыни в их отношении к романским языкам.

Ключевые слова: морфологическая категория, именная подсистема, латинский язык, аналітизм, синтетизм, имя существительное, имя прилагательное, местоимение, система глагола.

The article deals with the morphosyntactic peculiarities of the Romanic languages, paying special attention at the grammatical characteristics of the Latin and their viewpoints to the Romanic languages.

Key words: morphological category, nominal subsystem, Latin, analitizm, sintetizm, noun, adjective, pronoun, system of verb.

Актуальність проблематики виявляється у зростанні зацікавленості до мовних проблем з точки зору культури, історії мов романського ареалу. Дедалі частіше досліджуються проблеми діяхронії романських мов такими лінгвістами, як Алісовою Т. Б., Гетьман З. О., Данилич В. С., Корбозеровою Н. М., Магушинцем І. І., Орличенко О. В. [1] та іншими.

Новизна дослідження зумовлена походженням граматичних романізмів та переходом від синтетизму до аналітизму в іменній підсистемі мов. Формування системного наукового уявлення про історичні фактори та роль латинської мови у процесі розвитку романських мов, і принципів їхньої класифікації, виявлення причин диференціації народної латини та їх перехід в романські мови викликали інтерес своєю широкоформатністю у сьогоденні.

Завданням статті є освітлення факторів, які обумовили виникнення на основі латинської мови групи споріднених романських мов, принципово нових за структурою, шляхом послідовного перетворення у граматичній будові народної латини.

Метою роботи, зосередивши увагу сучасних дослідників на систематизації матеріалу, є висвітлення особливостей граматичної системи романських мов з урахуванням історичного розвитку.

Предметом є граматична будова народної латини.

Об'єктом дослідження стали граматичні романізми, а саме морфологічні категорії іменних частин мови іменника, прикметника, займенника, дієслова в латинській та романських мовах.

Аналізуючи кількість граматичних родів у народній латині, слід зазначити, що 3 роди скоротилися до 2-х: середній рід зник (за винятком вказівних займенників). В основному іменники не мали чітких ознак роду. Наведемо деякі приклади:

1. Колишні іменники с. р. II відміни на *-um* перейшли до ч. р., чому сприяло зникнення кінцевих *m*, *s*. Уніфікації сприяло часте в народній латині вживання замість називного відмінка форм знахідного відмінка, що завжди співпадали в ч. р. та с. р. *filiu(m)* – *foliu(m)* – *лист*. Закінчення іменників були схожі в більшості відмінків.

Деякі іменники с. р. перейшли до ж. р. : їх форма множини на *-a*, що вживалася у збірному значенні, була переосмислена як однина ж. р. I відміни (з тим самим закінченням): *folium* (одн.), *folia* (мн.) – *feuille* (*f*). Одн. ч. р. “рука” – *braccio* (мн). ж. р. *braccia*.

Іменники на *-us* (напр. назви рослин *ficus*) перейшли до ч. р. (*manus* пор. фр. м. *la main*, ісп. м. *-la mano*).

Проте зміни є неоднаковими для різних провінцій Римської імперії. Абстрактні іменники на *-or* III відміни, навпаки перейшли із ч. р. до ж. р.: *color* – фр. м. *la couleur*. В ісп. м. ці іменники ч. р. – *el color*.

2. Іменники IV відміни перейшли до II: *senatus* – *senati*. Іменники V відм. перейшли або до I: *materius* > *material*, або до III: *res*, *rem*.

В пізній латині оживають деякі архаїчні флексії, напр. *-abus*.

При переході від синтетизму до аналітизму в іменній підсистемі взаємозв'язок членів речення може бути вираженим: 1) всередині слова (закінченням або флексією), 2) окремим службовим словом (прийменником, артиклем). В лат. м. існують обидва типи вираження – морфологічний і синтаксичний. Отже ми дотримуємось так званого “морфосинтаксичного підходу” [2:387].

Причини переходу від класичної до народної латини можуть бути зумовлені фонетичними причинами відмирання флексій та уніфікація відмінкових закінчень. Лат. м., поширюючись на величезних територіях, засвоювалася різномовним населенням. Приймаючи нову мову, населення намагалося спростити складну систему засвоювання мови. Витоки народнолатинського аналітизму знаходяться у внутрішніх ресурсах самої лат. м. Найімовірніше, ці три фактори, а саме: фонетична редукація закінчень, вплив субстрату, внутрішні аналітичні тенденції, необхідно розглядати разом, не намагаючись вирішити, яка була вперше чи визначальною.

Досліджуючи прикметники, спостерігаємо, що в класичній латині переважав суфіксальний спосіб їх утворення: *fortis-fortior-fortissimus*, а народна латина розповсюдила у певних випадках аналітичний спосіб, тобто за допомогою прислівників: *fortis – magis (plus) fortis – maxime fortis*. На теперішній час старий суфікс *-issimus* зберігся лише в італ., ісп., та порт. м. (він був продуктивний в старофранц. м.); мови консервативних областей Романії (іберо-романські) з одного боку, і дако-романські (рум. м.) – з іншого боку, віддають перевагу аналітичним ступеням порівняння на основі *magis* решта (гало-ром. (фр. м.), італо-романська та рето-романська мови) на основі *plus*.

Всі романські мови, крім рум. м. та мол. м., зберегли суплетивні форми (походять від різних основ) вищого та найвищого ступенів порівняння 4-х лат. прикм: *bonus (melior, optimus), malus, magnus, parvus*. В румунській мові аналітичні форми – єдиний спосіб вираження ступенів порівняння.

Переходячи до розгляду займенників, слід зазначити, що в класичній латині займенники відмінювалися за зразком іменників, тому їх еволюція проходила аналогічно іменникам, лише з різницею, що займенники зберегли давальний відмінок.

Характерною особливістю особових та присвійних займенників стало вживання автономних (самостійних – *moi, toi*) та неавтономних (несамостійних – *me, je*) форм.

Особові займенники – це єдиний іменний підклас, що зберіг відмінкову парадигму у всіх романських мовах: *N. ego, eo; G. mei; D. mi; Acc./Abl. me*. Для них є характерними такі зміни: займенник 1 особи прямий відмінок утворюється суплетивно, як в усіх

індоевропейських мовах: укр. м. “я” – “мене”, лат. м. – *ego* замінено на *eo* (під впливом умбрської мови) – *te*. В сучасній фр. м. всі автономні форми позбавлені відмінкових форм. Непрямий відмінок у всіх романських мовах має автономні та неавтономні варіанти.

У фр. м. обидва варіанта 1 особи однини називного відмінку беруть початок у тієї самої відмінкової форми, що отримала різний фонетичний розвиток в ударній та неударній позиції. Лат. *Acc.* – *Abl. te ≥ moi* (авт.), але лат. *Acc.* – *Abl. te ≥ te* (неавт.). В ісп. м., італ. м., порт. м. вони беруть початок у двох різних латинських відмінках. Лат. *DAT. Mihi, mi ≥* ісп. – *mi*, порт. – *tim* (авт.), лат. *Acc.* – *Abl. te ≥* ісп., порт. *te* (неавт.).

За виключенням балкано-романських мов (3 форми – *D, Acc, Abl*) автономні займенники 1 та 2 ос. мають прямий (Називний) та непрямий відмінок. Майже у всіх романських мовах прямий відмінок представлений лише автономним варіантом; виключення складає фр. м. (та північно-італ. діалекти), де називний відмінок представлений лише неавтономним варіантом (*je, tu*). Так автономна форма в функції підмета розповсюдилася форма непрямого відмінка (*moi, toi*). Тобто автономні форми 1, 2, 3 особи у фр. м. не змінюються за відмінками.

У класичній латині не було спеціальної форми особового займенника 3 особи. У народній латині його функції стали виконувати вказівні займенники *ille – illus: ille* – ч. р., ісп. – *él*, фр. – *il; illa* – ж. р., ісп. – *ella*, фр. – *elle*. Інші форми збереглися з відповідними змінами фонетичного порядку. Важливо, що в народній латині на основі вказівного займенника зароджується означений артикль.

В латинській мові зворотні займенники часто вживались замість означених займенників 3 ос. у непрякій мові. Вони характеризуються відсутністю форм називного відмінка та граматичного числа. У народній латині відбувається активізація зворотніх займенників *se, sibi*. У романських мовах зворотні займенники набули функції показника зворотного стану. Особлива роль у їх розповсюдженні належить слов'янським мовам.

Вказівні займенники в латинській мові співвіднесені з 1, 2, 3 особами: *hic* – “цей”, близький до мовця, *iste* – “той” близький до того, хто слухає, *ille* – “той” далекий від учасників комунікації, а

також *essu* – “сам”. Вони мали розмовні варіанти з часткою *essu / esse* та комбінувалися. Майже всі класичні та народні форми мали продовження в романських мовах, але жодна з них не зберегла ніде своєї первісної сфери вжитку. Загальнороманський зсув у сфері вжитку пов’язаний з витісненням займенника *hic*, розповсюдженням *iste, ecciste. Ille* перетворився в артикль, натомість його замінив займенник *eccille*. Ісп., порт. та частково італ. м. зберегли властиву латинській мові трьохчленну систему вказівних займенників. В румунській та сучасній фр. м. ця система двочленна, тобто лише форми *цей-той*.

Щодо присвійних займенників, то форма *N. (meus), Acc. (meum)* є загальною для класичної та народної латини і мала продовження у всіх романських мовах. Форми класичної латини – це основа ісп. та італ. форм. Тоді як у фр. м. (*tuus, suus*), порт., катал., пров., рум. мовах продовжують своє існування форми народної латини *N. teus, seus, Ac. teum, seum*, що виникли за аналогією з *meus, meum*. Короткі форми народної латини (*N. tus, G. mi, D. mo, Acc. tum*) мали продовження в фр., пров., катал. м. В ісп. м. (*mi, tu, su*) утворилися в результаті апокопи повних форм класичного зразка. Присвійні займенники класичної латини *noster, vester* перетворилися в *nostrus, vostrus*. Займенник *suus, sua* “свій / своя” у всіх романських ареалах, крім балканського розповсюдилося в сфері вжитку родового відмінку. В старих романських мовах присвійні займенники могли вводиться артиклем. В сучасних іт., рум., порт. мовах це є нормою. У всіх романських мовах, крім фр. м. присвійний займенник може як передувати імені, так і йти після. У всіх мовах крім румунської, нейтральною є препозиція, емпатична постпозиція.

Наступні питальні займенники: (*quis* – “хто”; *quid, qui, quae, quod* – “що”) вказували на можливість того, що після них вживається ім’я та виконували функцію означення. Вони слугували засобом підрядного зв’язку. Відносні займенники – *qui, quae, quod*, замінювали підмет головного речення, вживаючись у підрядних (у якості сполучників). У народній латині спільність цих займенників зросла ще більше. У романських мовах форми цих займенників акумулювали всі вищезазначені функції.

Латинська система неозначених займенників містить велику кількість протилежних одне одному за змістом одиниць, аніж

відповідні романські системи. Всі романські мови нейтралізували протиставлення референтно-неозначеного *quidam* “хтось” та нереперентно-неозначеного *quisquam* “хто-небудь”. Всі мови, крім ісп. та порт. втратили протиставлення *ubi* “де” – *quo* “куди”. Поступове зникнення займенника *aliquis*, сліди якого залишилися у Галії та на Іберійському півострові. Однак відбулась заміна складним утворенням *aliquis+unus* > *alicunus*. Можна також спостерігати широке вживання складних займенників.

В системі дієслова при загальному збереженні особових закінчень (більше ніж для відмінкових флексій іменника), спостерігалось зменшення кількості типів дієвідмін, 4 латинські дієвідміни перетворилися у 3 групи: I – колишня I на *-are* – найпродуктивніша; III – колишня IV *-ire* – менш продуктивна; II – колишні II *-ēre* та III *-ere* непродуктивна група.

Редукція ненаголошених голосних сприяла уніфікації особових закінчень II та III дієвідмін (які в результаті практично співпали в італ. та ісп. мовах). В ісп. м. обидва інфінітива, II і III дієвідмін, поєдналися в єдиний тип: *ēre* + *ere* = *ere* > *er*. В Галії цього не сталося: тут зустрічаються взаємопереходи, яз із III д. до II, так і з II до III. Проте не всі часові та модальні форми дієслова збереглися в народній латині.

Можемо зробити висновок, що відбулося перетворення споконвічно латинських словозмінних категорій і значним змінам піддалися практично всі морфологічні категорії іменних частин мови іменника, прикметника, займенника, дієслова, – в основному по лінії спрощення і зменшення кількості варіантів.

Перспективами подальших розвідок може бути дослідження фонетичної та лексичної будови народної та класичної латини, типологічне порівняння латинської та романських мов, з урахуванням історичного розвитку мовної картини світу романського ареалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орличенко О. В. Актуальність діахронічних досліджень романських мов / Олена Василівна Орличенко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць / відп. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К. : Логос, 2005. – Вип. 6. – С. 180–185.
2. Алисова Т. Б. Введение в романскую филологию : [учебник для студ. высш. учебн. завед.] / [Т. Б. Алисова, Т. А. Репина, М. А. Таривердиева]. – [3-е изд. испр. и доп.] – М. : Высшая школа, 2007. – 453 с.